

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ლიახვის ხეობის წარწერების ორთოგრაფიული და
მორფოლოგიური თავისებურებანი

ენა არის ცვალებადი კატეგორია. ათას ხუთასზე მეტი ხნის მანძილზე პოლიტიკურ, ისტორიულ ქართველებსა და სხვა ენების გავლენის შედეგად, ცხადია, შეიცვლებოდა ქართული ენაც.

მიუხედავად ამისა, ქართული დიდი კონსერვატიულობით გამოირჩევა, მაგრამ ნაირგვარობა თითქმის ყველა ეპოქაში გვხვდება.

ძველ ქართული ენის რღვევა საქართველოს გაერთიანების ხანიდან იწყება; ორივე: ძველიც და ახალიც სრულყოფილად არის წარმოდგენილი “ვეფხისტყაოსანში”; ამ ეპოქის სალიტერატურო ენის ძირითადი ნიშანი არის ხალხური მეტყველების მიზეზით უნდა აიხსნას ცვლილებები ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, ლექსიკასა და, საერთოდ, გრამატიკაში.

მიუხედავად ამისა, ძველი ქართულის ტრადიციები ყოველთვის ძლიერი იყო, რაც ძირითადად, განპირობებული იყო დიალექტური ელემენტების შემოჭრით სალიტერატურო ენაში და, მეორე მხრივ, საეკლესიო ლიტერატურის ძეგლებით, რომლებიც ყოველთვის ძველ პოზიციებს ამაგრებდნენ.

შემდგომი ეპოქებია ახალ საყრდენ დიალექტზე დაფუძნება, ეს დიალექტები კი ქართლური და კახური იყო, რომელთა ნაირგვარი ფორმები გვხვდება მეთექვსმეტე-მეჩვიდმეტე საუკუნეთა მხატვრულ ლიტერატურაში, წარწერებში, ხელნაწერებში, საისტორიო დოკუმენტებში.

მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებში ახალი ქართული სალიტერატურო ენა გამოკვეთილია, მან თავისთავადი სახე მიიღო. სულხან-საბამ, დ. გურამიშვილმა, ვახტანგ მეექვსემ თავიანთ შემოქმედებაში გზა გაუკაფეს ახალი სალიტერატურო ენის აღრინდელ პერიოდს, რომლებიც ნათლად ჩანს მათ ნააზრევში, ეს კი სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის დიდი ნიშანს ეკუთვნის.

აღნიშნული, გარდამავალი ხანისათვის მნიშვნელოვანია ეპიგრაფიკული ძეგლების მონაცემები, რომლებიც ზემო ქართლის, კერძოდ კი ლიახვის ხეობის, მთელი რიგი სიტყვიერი მასალისთვის არის დამახასიათებელი.

ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს ქართლის მეფეების როსტომის, მისი მეუღლის მარიამ დედოფლის, თემურაზ მეორის, ვახტანგ მეექვსის დამსახურება, რომელთა სახელებთანაც არის დაკავშირებული მთელი რიგი ისტორიული, პოლიტიკური საკითხები, რომლებიც საინტერესოა ენობრივი თვალსაზრისითაც.

ზემოხსენებულმა პირებმა მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებში დიდი შრომა გასწიეს ძნელ პოლიტიკურ ვითარებაში, როდესაც მთელი საქართველოს ტერიტორია საბრძოლო პოლიგონად იყო გადაქცეული.

უნდა ითქვას მეფე ვახტანგ მეექვსის დამსახურებაზეც. მიუხედავად ასეთი ვითარებისა, მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში და შემდგომ, ის იცლის “ცყაზნისტყაოსანის” გამოცემისათვის. მან ეს დიდი საქმე წარმატებით გაასრულა

1712 წელს. პომას ვახტანგ VI-მ დაურთო კომენტარები; როგორც იგი წერს: “თარგმანი პირველი წიგნისა ამის “ვეფხისტყაოსნისა“ თქმული ბატონისშვილის გამგებლის პატრონის ვახტანგისა“. ვახტანგს მოცემული აქვს ახსნა მრავალი სიტყვისა ლექსიკოლოგიური თვალსაზრისით, სადაც კარგად ჩანს მისი მიდგომა ზოგადად ენისადმი.

ამ დროისათვის ზემო ქართლი მთელ რიგ წარწერებში, რომლებიც მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებს მოიცავს, ხმარებიდან გასული ასოები სპორადულად ჩანს. ყოველივე ამისი მიზეზი შეიძლება ისიც იყოს, რომ ისინი ხალხურ მეტყველებაში ჯერ კიდევ გამოიყენებოდა.

როგორია ორთოგრაფია?

ცნობილია, რომ ძველ ქართულს მოეპოვება რამდენიმე ბგერა, ახალი ქართულისაგან განსხვავებით. ძველები დიდხანს შემორჩა, მიუხედავად იმისა, რომ აღარ შეესაბამებოდნენ ახალი ქართულის ფონეტიკურ სისტემას. შესაძლებელია, ამას ხელი შეუწყო ძველი გრამატიკოსების მოღვაწეობამ და სკოლამ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა დიდად ცნობილი პიროვნება, მეცნიერი, კათალიკოსი ანტონი.

სწორედ ძველის ანტონისეულ კონცეფციას გამოუცხადა ბრძოლა ილია ჭავჭავაძემ, რომელმაც თავის ცნობილ წერილში სრულიად მარტივად დაამტკიცა, რომ ამ ასოების შესაბამისი ბგერები ახალი ქართულისათვის აღარ იყო საჭირო და მას აღარც ახასიათებდა. ილიამ და თერგდალეულების სამწერლო პრაქტიკამ გაამარტივა ორთოგრაფია და გაათავისუფლა ზედმეტი ასოებისაგან.

ქალაქ ცხინვალის აღმოსავლეთით ე.წ. ზღუდრის გვერდზე (გორაზე) აღმართულია წმინდა გიორგის სახელზე აგებული მოზრდილი ეკლესია. ეკლესიის სამხრეთით კედელში, ტუფის თლილ ქვაზე ამოტვიფრულია ნუსხური გრაფიკით წარწერა, შიგ ჩართული ასომთავრული ასოებით, სადაც ვკითხულობთ: “ჴოი(ჴ) მოწამეთა შორის მთავარმოწამეო, წმინდაო გიორგი ზღუდრისაო, მფარველი გვექმენ ორთავ შინა ცხოვრებათა, მადიდებელსა დედოფალთა დედოფალსა ჴელმწიფის დადიანის ასულსა მარიამს და ნაცვალ გვაგე მადლი დაფარვა შენმიერი დღესა მას დიდსა განკითხვისასა შინა ამინ!“

წარწერა უთარილოა, მაგრამ გასაგები ხდება, რომ მარიამი იყო სადადიანოს მფლობელის ლევან მეორის და, რომელიც მისთხოვდა ქართლის მეფეს როსტომს 1634 წელს. მარიამ დედოფალმა ლიახვის ხეობებში არაერთი ეკლესია განაახლა და მათ შორის ზღუდრის წმინდა გიორგის სახელზე აგებული ეკლესია, რაც წარწერებშიც კარგად ჩანს. ეს მომხდარა მეჩვიდმეტე საუკუნის შუა ხანებში.

წარწერებში არსებული ჴ-არის (ჴელმწიფის) მიხედვით იმისი დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ აღნიშნული ბგერის არსებობას, როგორც ჴემოთ აღნიშნეთ, რეალური საფუძველი ჴქონდა. წარწერაში, როგორც ჴ-ხარი ისე ხ-ბგერა პარალელურად არის წარმოდგენილი და შენაცვლება უკვე ფაქტია. შენაცვლება აისახება სხვა დოკუმენტებშიც და, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, ასეთი ოპოზიცია ქართულ მეტყველებას ემყარება.

ზღუდრის ეკლესიის წარწერის დასაწყისში მ-ოდ ანუ ოჴ, ძველი ბგერა-ასოა, რომელსაც შემდგომ ეწოდა ჴოე. აღნიშნული ბგერა ქართულ ანბანს ამთავრებს და იგი ბერძნული ომეგის შესატყვისია. რიცხობრივი მნიშვნელობით ეს ბგერა ათასს ახუ ბგერს, ბიგრიულს აღნიშნავდა.

წარწერაში **ღ** (იოტა) ზემოხსენებულ სიტყვაში არის წარმოდგენილი. მას დიფთონგური გამოთქმა ჰქონდა, ასევე, გვხვდება სხვა ორთოგრაფიულ მოვლენებში, კერძოდ დამავალ და აღმავალ დიფთონგებში.

ხეობის ეპიგრაფიკულ და სხვა წარწერებში, დოკუმენტებში მორფოლოგიური ფორმები ახალი ქართულისებურია, მაგრამ ყოველთვის ის არ არის დაცული. ერთმანეთის გვერდით თავსდება ძველი და ახალი ნორმები, შეთანხმებული და შეუთანხმებელი კონსტრუქციები. ძველი ნორმების შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ ისინი სტიქიურად მიმდინარეობს. მაგალითად, ცხინვალის ძველ უბანში, ლიახვის მარჯვენა ნაპირზე დგას ღვთისმშობლის სახელზე აგებული გუმბათოვანი ეკლესია. ძველზე მხედრული გრაფიკით შესრულებული წარწერა მოთავსებულია ეკლესიის სამხრეთის შესასვლელი კარის მარჯვენა მხარეს. საკმაოდ ვრცელი ტექსტი მთავრდება ასეთი დაბოლოებით: “აგებულია მეფობასა ვახტანგისასა, ქკსა უვ, ქორონიკონი უვ” — $406(+1312)=1718$ წელს.

წარწერაში გვხვდება მოთხრობითი ბრუნვის -მან დაბოლოებიანი ფორმები, რომელთა შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ რაიმე სტილურ ნიშანს არ ემსახურება.

“აღვაშენთ გიორგის შვილმან ქაიხოსრომან და ჩემმან ძმამან ფარსადანმან და ჩემმან შვილმან გივმან ცოდვათა ჩვენთა შესანდობლად“...

შეიძლება ითქვას, რომ არქაულ გრამატიკულ მოვლენათაგან “მან” დაბოლოებანი ფართოდ არის წარმოდგენილი, ასეთივე მდგომარეობაა სხვა ძველი საფლავების წარწერებშიც. ეკლესიის წარწერაში და კავშირი გამოყენებულია განმეორებით, მრავალჯერადი კავშირის ფუნქციით. ასევე პარალელურად იხმარება -მან და -მა დაბოლოებები.

ვახტანგ მეექვსეს, იმავე სჯულმდებელს, ლიახვის ხეობაში, თირის მონასტერში უცხოვრია, მეცამეტე საუკუნის ბაზილიკური ტიპის ტაძარში. შუა ადგილას დაცულია საფლავის ქვა მხედრული წარწერით. ყოველი სიტყვის ბოლოს, ძველი ქართულის მსგავსად, მოთავსებულია ორი წერტილი, რაც პალეოგრაფიულად განკვეთილობის ნიშნებია. წარწერაში ვკითხულობთ:

“ყოვლად ქებულის მეფის არჩილისა და დიდად სახელოვანის ქართლის მეფის გიორგის ძმის, ყოვლად შემკულის ბატონის ლევანის ძე საქართველოს გამგებელი ბატონიშვილი ვახტანგ ვიყავ მამულსა ჩემსა სოფელსა ამას, რაოდენთამე წელთა და მიიცვალა ძე ჩემი, პირმშო ბატონისშვილი როსტომ და დავფალ ეკლესიასა ამას შინა სამკვიდროსა მამულსა ჩემსა. ქრისტეს ექეთ - ჩქბთ“=1689 წ.

აღნიშნულ წარწერაში გვხვდება ნაცვალსახელი ყოველი ორჯერ შეკუმშული სახით - **ყოვლად ქებულის და ყოვლად შემკულის**, რომელიც ტექსტში ბუნებრივად არის წარმოდგენილი და მსაზღვრელის როლში დგას. შეიძლება ითქვას, რომ ნაცვალსახელის ბრუნება ახალი ქართულისებურად ვითარებითში არის წარმოდგენილი.

აქვე აღსანიშნავია, რომ წარწერაში ფუძის სახით წარმოდგენილი სახელები სახელობით ბრუნვაშია: **ვახტანგ** ვიყავ, მიიცვალა **როსტომ**. წარწერაში ორჯის გვხვდება ჩვენებითი ნაცვალსახელები “ამას”, რომელიც კანონიერი ვარიანტია “ეს” ნაცვალსახელისა და ახალი ქართულისებურად არის წარმოდგენილი.

წარწერაში ლექსიკური ერთეულებიდან აღსანიშნავია **მკვიდრი-სამკვიდრო**, რომელიც ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, ნიშნავს მცხოვრებს, ხოლო “**სამკვიდრო**” მემკვიდრეობით მიღებულ მამა-პაპისეულ ქონებას (ქეველ, 1958, გვ 534)

სიტყვა მკვიდრი და მისგან ნაწარმოები სიტყვები სამკვიდრო, სამკვიდრებელი და სხვები ქართული ლექსიკური ერთეულებია და მთელ რიგ ძეგლებში დასტურდება.

სპარსეთში ჩასული ვახტანგ მეექვსე, რომელმაც უარი განაცხადა ისლამის მიღებაზე, ტყვედ გამოაცხადა ხელისუფლებამ და ქირმანში გადაასახლა. ის ასე აღგვიწერს თავის ყოფას: “ჩემი ჭირი ქვას ქონებოდა, დადნებოდა. ჩემი ფიქრი და ნაღველი ზღვის ალაგს ავსებდა“. ის ასე მოთქვამს: “ჰე თაო პირველ შვეულო აწ უცხო ჭირსა ვარდია, საკვრელსა ძნელად სახნელსა, მთხრებსა მოღრმოსა ვარდია, მკვიდრი უმკვიდრო შვეიქენ, სამყოფთგან გარე ვარდია და ლაწვი შემქმნია ზაფრანად, ვის ვერა მზრდიდა ვარდია“ (ვახტანგ VI, 1947, გვ. 20).

მამული, სულხან-საბას მიხედვით განიმარტება, როგორც მამისეული (ს.ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 432).

პირმშო - განიმარტება, როგორც პირველშობილი, გინა უხუცესი (ს. ს. ორბელიანი, 1991, გვ. 626).

წარწერა დიდმნიშვნელოვანი დოკუმენტია სახელოვანი მეფის ბიოგრაფიის უკეთ გამოვლენისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის შესწავლისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

ქეგლ, V, 1958 — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, V, თბ., 1958.
ს.ს. ორბელიანი, 1991 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991.

ვახტანგ VI, 1947 — ვახტანგ VI, აღ. ბარამიძის რედაქციითა და შენიშვნებით. თბ., 1947.

NIKOLAZ OTINASHVILI

ON ORTHOGRAPHIC AND MORPHOLOGICAL PECULIARITIES OF WRITING OF THE LIAKHVI VALLEY

The Georgian language is distinguished by its stability but its variety can be found in each epoch. The variety of form we can see mostly in the literature of the 16-18th centuries, in manuscripts and historical documents. By this time the new Georgian literary language is already distinguished and formed its appearance. Sulkhabsaba Orbrlini, David Guramishvili, Vakhtabg VI and others in their works developed the new literary language which is clearly seen in their writings, and this was very important for the history of the literary language.

For the above mentioned period, the data of monuments existed in Liakhvi Valley was very important, because in terms of language peculiarities it contained great information.

It should be taken into consideration that the names of the Georgian kings Rostom, queen Mariam, Teimuraz II, Vakhtang VI connected with their epigraphic inscription are also very important.

To the east of the town of Tskhinvali, on the left side of the river Liakhvi, there is the church of Saint George, where there is an inscription that tells us that monument was restored by the queen Mariam in the middle of the 17th century.

The letters existed in that inscription such as f, or opi (Ä), or iota (Á) shows that by that time the old writing was still used. But next to the old writing the new ones began to appear, with its new phonetic and morphological forms in the old district of Tskhinvali, on the right side of the river Liakhvi, there is a church of Saint Mariam where we can see the old inscription dated to 1718 written in old Georgian language.

In the Liakhvi Valley we can find a monastery built in the 13th century. There we can find a grave with the inscription of the old Georgian dated to 1689. The inscription informs us that there was buried the son of the King Rostom. In the inscription we run up the forms of old and new Georgian language. The same can be said about the lexical forms.

The information about the inscriptions written on the monuments of the Liakhvi Valley and their research is a matter of great importance for the further scientific studies.